

РЕЦЕНЗІЇ ТА ОГЛЯДИ

Ніколаєв І. Сторінки соціально-політичної історії України у 20–40-і рр. ХХ ст. — Саарбрюккен, 2012*

ХХ століття справедливо визначено дослідниками як одне з найбурхливіших у цивілізаційній історії людства. Дві світові та “холодна” війна, соціальні катаклізми й експерименти – все це докорінно змінило світове суспільство.

На цьому тлі особливе місце займають події, пережиті громадянами колишнього Радянського Союзу. Найтрагічніші з них припали на 1920–1940 роки. Громадянська війна, голодомори, тоталітаризм та нерозривно пов’язані з ним репресії, кривава війна – все це вмістили в себе ці два десятиріччя.

У монографії, виданій дослідником І. Ніколаєвим, зроблено спробу аналізу та відображення еволюції тодішнього суспільства від знищення базового елементу демократії – політичних партій – до масових репресій за “антирадянську діяльність”. Спираючись на комплексний аналіз архівних документів, опублікованих новітніх наукових досліджень, автор з’ясовує загальні тенденції й регіональні особливості процесу становлення та подальшого домінування тоталітаризму в усіх сферах суспільно-політичного життя.

Рецензована праця відзначається структурною багатогранністю, що сприяє глибшому розкриттю обраної теми. Автор чітко визначає предмет і об’єкт дослідження, його хронологічні та територіальні рамки, що надає монографії рис цілісності й завершеності. Цьому сприяє і ґрунтовна історіографічно-джерельна база дослідження: науковець використав як українську, так і зарубіжну літературу, матеріали періодичних видань.

Побудована за проблемно-хронологічним принципом структура книги відображає проблеми генезису раннього тоталітаризму 1920-х років та ескалації терору в 1930-ті роки.

Розглядаючи в першому розділі проблематику утвердження тоталітарної системи в 1920-х роках, автор на матеріалах Півдня України аналізує становлення монопартійної системи.

Справедливо зауважує, що, незважаючи на демократичний потенціал НЕПу, правляча більшовицька партія, використовуючи органи НК-ДПУ, застосовувала весь арсенал засобів для боротьби з альтернативними партіями, що призвело до зникнення в середині 1920-х років їхніх останніх політичних конкурентів.

Окремими підрозділами автор досліджує питання діяльності та подальшої ліквідації Єврейської комуністичної партії “Поалей Ціон” та анархістських політичних об’єднань Півдня України.

Другий розділ присвячений трагічним моментам української історії 1930–1940-х років. На підставі архівних справ, що зберігаються в Державних архівах України, І. Ніколаєв розкриває різноманітні аспекти ескалації терору.

У підрозділі 2.1. на прикладі справи “Дашнакцутюн” розкриваються регіональні особливості репресій проти колишніх представників національних антибільшовицьких партій.

Відвертій фальсифікації справ проти різних категорій громадян у період “Великого терору” присвячені підрозділи 2.2. “Реабілітовані з третьої спроби”, 2.4. “До репресій на суднобудівних підприємствах”, 2.5. “Англійські шпигуни Миколаївського морського порту”.

Архівно-кримінальна справа колишнього начальника Політичного управління Київського військового округу М. Амеліна стала базовою для відображення репресій проти командного складу Червоної армії в період “Великого терору”.

Трагічну долю німецької громади Півдня України вивчено на прикладах розкриття органами НКВС “контрреволюційних антирадянських організацій” серед осіб німецької національності в 1937–1938 роках та долі німецького населення Миколаївщини в умовах німецької окупації. У цей час не по своїй волі “фольксдойче” перетворилися на розмінну монету двох воюючих сторін, що в підсумку призвело до катастрофи цілого етносу.

Значної цінності додають дослідженню витяги з архівно-кримінальних справ у розділі “Додатки”. Автор подає протоколи допитів, витяги з вироків, обвинувачувальні та реабілітуючі висновки.

У рецензованій монографії проаналізовано великий фактичний матеріал, висвітлено складні питання генезису радянської тоталітарної системи, її регіональні особливості. З огляду на це, а також на незаперечну актуальність тогочасних проблем для сьогодення, дещо конкретнішими мали б

* Николаев И. “Страницы социально-политической истории Украины в 20–40-е годы ХХ ст.” — Саарбрюккен: LAP LAMBERT Academic Publishing. — 2012. — 168 с.

бути й головні висновки дослідження. У підрозділах 2.1. та 2.3 автор захоплюється оприлюдненням джерельної бази, внаслідок чого страждає аналітичне наповнення книги. Уточнення потребують і цифрові дані.

Однак, незважаючи на викладені вище критичні зауваги, дослідження І. Ніколаєва вирізняється високим фаховим рівнем, воно збагатило українську історичну науку на ще одну актуальну й цікаву працю, що сприятиме активізації зусиль дослідників для комплексного вивчення проблемних питань української історії.

Владислав Пархоменко

Побережець Г., Шкварець В. Чорновіл В'ячеслав Максимович: життєпис – хроніка діяльності та творчості. — Миколаїв, 2012

Зважаючи на малодослідженість постаті відомого українського громадсько-політичного і державного діяча В'ячеслава Чорновола, будь-яка наукова публікація про нього викликає неабияке зацікавлення. Тому реальний інтерес мала б викликати підготовлена аспіранткою кафедри історії України Миколаївського університету імені В. О. Сухомлинського Ганною Побережець (Шатківською) та її науковим керівником, доктором історичних наук, професором, завідувачем кафедри історії України Миколаївського університету імені В. О. Сухомлинського Валентином Шкварцем книжка “Чорновіл В'ячеслав Максимович: життєпис – хроніка діяльності та творчості”. Проте очікуваний інтерес затьмарило доволі поширене останнім часом у науці таке негативне явище, як плагіат. На жаль, автори книги порушують чинні норми наукової етики.

Відповідно до Закону України “Про авторське право і суміжні права” плагіатом називається оприлюднення (опублікування), повністю або частково чужого твору під іменем особи, яка не є автором цього твору. Згідно зі ст. 9 зазначеного Закону, недопустимим є самовільне використання як цілого твору, його назви, так і окремої частини.

Загальноприйнятим і передбаченим ст. 21 Закону способом використання без згоди автора (чи іншої особи, яке має авторське право) чужого твору є вживання цитат з нього. Цитатою вважається короткий уривок з літературного, наукового чи будь-якого іншого опублікованого твору, який використовується, з обов'язковим посиланням на автора і джерела цитування, іншою особою у своєму творі з метою зробити більш зрозумілим свої твердження або для посилання на погляди іншого автора в автентичному формулюванні (ст. 1 Закону). Практично в кожній науковій роботі використовуються цитати з інших праць з посиланням на джерело їх походження. Це цілком прийнятно для авторів цитованих творів, оскільки не спричиняє посягань на авторство.

Співавтори виданої в Миколаєві книги про В. Чорновола, мабуть, вирішили не перейматися правильністю наведення цитат з інших праць. Вони використали їх у своїй роботі без посилань на джерело та суттєвих змін чи з певною корекцією, не змінюючи фактично суті запозичених ідей та формулювань цілі абзаци. Необхідні текстові вставки вилучили з низки томів праць В. Чорновола (Київ, 2002–2011), збірника “В'ячеслав Чорновіл: Біографія. Статті. Цитати” (Київ, 2007), збірника “Хроніка таборових буднів” (Львів, 1991), статті О. Бажана “Провісник духовної свободи. Опозиційна особистість” (Наукові записки. – К., 2008. – Т. 78) та, можливо, ще з деяких не ідентифікованих наразі праць. Проте найбільше запозичень було взято з книги В. Деревінського “В'ячеслав Чорновіл. Нарис портрета політика”.

Фактично без змін суті із надрукованих томів праць В. Чорновола було взято й використано в розділі “Джерела та історіографія” (с. 19, 21–22) текст анотацій до тт. 1, 3, 4, 5, 6 та 7.

Не зазначено вихідних даних щодо тексту розміщеного на с. 25–26 книги Г. Побережець та В. Шкварця, де знаходиться, за винятком останнього абзацу, весь текст передмови “Від упорядника” збірника “Хроніка таборових буднів”. Від оригіналу текст співавторів книги відрізняється лише незначною зміною окремих слів без змін структури речень, абзацив та суті запозиченої передмови.

Статтю “Провісник духовної свободи. Опозиційна особистість” О. Бажана також було використано як джерело, з якого запозичили певні речення чи абзаци. Хоча в окремих місцях книги співавтори все ж здійснювали належне цитування джерела. Самовільне використання чужого результату інтелектуальної творчості наявне на с. 46, 54–55, 57. Потрібно зауважити, що співавтори книги некритично підійшли до вміщених у працях даних, не провели перевірку наведених фактів та імен, зокрема у статті О. Бажана, перенісши їх дослівно у свою книжку. Відповідно замість прізвища відомого українського історика Я. Дашкевича з'явився Я. Шашкевич тощо.

Значні нецитовані запозичення і помилкові дані з біографії В. Чорновола було взято також із збірника “В'ячеслав Чорновіл: Біографія. Статті. Цитати” виданого Народним Рухом України в 2003 і перевиданого в 2007 р.

Аналіз книги Г. Побережець та В. Шкварця, виданої в 2012 р., на предмет запозичень з книги В. Деревінського “В'ячеслав Чорновіл. Нарис портрета політика”, що була опублікована у 2011 р.,

свідчить, що порівняно з розглянутими до цього працями з неї зроблено найбільшу кількість нецитованих запозичень. У першому розділі “Джерела та історіографія” на с. 27 співавтори вмістили повністю анотацію з монографії В. Деревінського, не подаючи посилання на джерело. У цьому самому розділі виявився уміщеним практично увесь текст передмови з монографії В. Деревінського с. 4-5), що є на с. 16–19. Співавтори лише провели заміну окремих слів, що не привело до зміни суті запозичених фрагментів. Зазначений розділ містить ффрагменти з інших частин монографії В. Деревінського. Зокрема, на с. 27-28 взято текст із с. 123 та 158. Під великим абзацом, що розташований на с. 27-28, в якому міститься матеріал, отриманий з монографії В. Деревінського, стоїть посилання на джерело, але без виділення цитованого лапками, з огляду на великий обсяг тексту абзацу не зрозуміло, чи зроблено посилання на наведене речення чи на весь абзац. Тобто, це вкотре свідчить про неналежне дотримання вимог подання цитати.

Підрозділ 2.2 “Формування світогляду видатної історичної постаті” є дещо модифікованим варіантом розділу “Шлях до політичної діяльності” монографії В. Деревінського та опублікованої ним у 2006 р. статті “Становлення світогляду В’ячеслава Чорновола”. Копіювання спостерігається вже у назві. Далі більше. Другий і третій абзаци підрозділу 2.2 (с. 44-45) книги Г. Побережець та В. Шкварця фактично є копією початку цієї статті (с. 26 у журналі “Українознавство”. – 2006. – № 1), де зазначається важливість та актуальність постаті В. Чорновола для сьогодення. Запозичивши два великі за обсягом абзаци, співавтори лише в кінці останнього подають посилання на джерело. Відтак залишається незрозумілим, який саме ффрагмент було взято із статті, оскільки цитата не означена лапками. Інші абзаци підрозділу також містять перефразування тексту праць В. Деревінського, включно з використаними ним посиланнями на інші джерела.

Містяться запозичення з монографії В. Деревінського в інших розділах книжки Г. Побережець та В. Шкварця. На с. 57-58 зі с. 67, 68, 70 без зазначення джерела вміщено перефразований текст про видання В. Чорноволом “Українського вісника”. Значний абзац запозиченого тексту зі звичним некоректним цитуванням зі с. 119 монографії В. Деревінського вміщено на с. 59, у якому йдеться про особливості висвітлення в ЗМІ у 1960–1980-х рр. інформації про В. Чорновола на Батьківщині і за кордоном. У підрозділі 4.2 “Президентські перегони” на с. 79–84 знову є значні фрагменти тексту зі с. 95–105 розділу “У боротьбі за незалежність, демократію, реформи” монографії В. Деревінського. Простежується подібна логіка подання матеріалів, ідентичні фактографічні дані, цитати та міркування про участь В. Чорновола у президентських виборах 1991 р. Навіть у післямові книги вміщений текст та цитати на с. 93, взяті зі с. 114–116 монографії В. Деревінського, про погляди В. Чорновола на зовнішньополітичні питання. Крім того, у післямові на с. 91–95 співавтори переписали і вставили практично весь текст епілогу з монографії В. Деревінського, що на с. 157–158. Зокрема, майже в кінцевому абзаці співавтори подали таке: “За свого короткого життя йому вдалося багато що зробити, прагнув зробити ще якомога більше – це було його життєве правило”. У той же час в монографії В. Деревінського в останньому реченні епілогу написано: “За життя йому вдалося багато що зробити, та і намагався зробити якомога більше. Таким було життєве кредо В’ячеслава Чорновола”. Тобто, Г. Побережець та В. Шкварець навіть завершують свою книгу запозиченим міркуванням іншого автора, не подаючи посилання на джерело.

Наведений у книзі бібліографічний опис не відзначається широтою та ґрунтовністю, а також суттєвою відмінністю від того, що є в монографії В. Деревінського. Скажімо, на с. 26 подають, що за 1962–1998 рр. у журналі “Визвольний шлях” було опубліковано “більше тридцяти матеріалів, присвячених В. М. Чорноволу”. Цікаво, що у монографії В. Деревінського є розділ “Висвітлення постаті В. Чорновола в журналі «Визвольний шлях»”, де зазначено 27 посилань, значна частина з яких стосується матеріалів журналу. Потрібно зазначити, що в цьому розділі цитують статті з “Визвольного шляху”, починаючи з 1962 р., однак у тих ранніх матеріалах ще не йдеться про В. Чорновола. Вперше інформація про його діяльність та ім’я з’являється в журналі лише в 1967 р. Тобто, зазначене свідчить навіть про неухвалене запозичення результатів інтелектуальної роботи іншого дослідника.

Крім різного роду не представлених у вигляді цитат запозичень, у книзі Г. Побережець та В. Шкварця є різноманітні недостовірні дані. Розкриваючи наукову новизну книги, співавтори заявляють на с. 12-13, що їхня книга є “вперше задекларованою спробою подати цілісний виклад політичної біографії В. М. Чорновола”. І це при тому, що про монографію В. Деревінського на с. 27 зазначають: “наукова монографія Василя Деревінського – це фундаментальна, давно очікувана книга про В. М. Чорновола, яка найближче підійшла до повного висвітлення життєпису В. М. Чорновола”. Що ж, коментарі тут зайві.

Порушуючи на с. 23 питання чорноволознавчих досліджень, співавтори не подають жодної (!) неопосередкованої наукової публікації із зазначеної теми, перелічують узагальнювальні праці про історичний період та суспільно-політичні процеси. Зокрема, О. Бойка “Україна в 1985–1991. Основні тенденції суспільно-політичного розвитку”, Н. Михальченко “А. Кравчук. Україна 1991–1995” та ін. Тією чи іншою мірою постать В. Чорновола розкривається у дослідженнях про НРУ, які перелічуються в книзі, що з певною засторогою можна долучити до чорноволознавчих студій. Однак аж ніяк не можна трактувати науковою роботою інтерв’ю Л. Капелюшного з В. Чорноволом, виданого під на-

звою “Без Чорновола”, наведене співавторами серед наукових публікацій та дисертацій із проблем чорноволознавства.

Відсутність необхідної інформації у співавторів простежується щодо висвітлення заходів із вшанування пам'яті В. Чорновола. Вони зазначають, що на рубежі 2012-2013 рр. громадяни України вперше на державному рівні (хоча чи таке взагалі відбудеться?) відзначають його 75-річчя. Стверджуючи це, співавтори, мабуть, посилаються на ухвалу Верховною Радою України постанову “Про відзначення 75-річчя з дня народження Героя України В'ячеслава Чорновола”. Однак зазначена постанова не є першою ухвалою вищих органів української влади про вшанування пам'яті В. Чорновола, адже 28 листопада 2002 р. Верховна Рада України ухвалила постанову “Про вшанування пам'яті Героя України В. М. Чорновола”, а 31 серпня 2007 р. був виданий Указ Президента України “Про відзначення 70-річчя від дня народження В'ячеслава Чорновола”.

Про неналежний рівень підготовки книжки свідчать наявні в ній численні фактографічні помилки. В. Чорновола вперше засудили не за написання “крамольних” творів (с. 35), а за відмову свідчити на закритому судовому процесі над Михайлом та Богданом Горинями, М. Зваричевською і М. Осадчим. До речі, у книзі не згадується, що судили разом з іншими також М. Осадчого. Применшення заслуг В. Чорновола перед Україною є твердження Г. Побережець та В. Шкварця, що В. Чорновола нагородили орденом князя Ярослава Мудрого V ступеня за написання праць “Правосуддя чи рецидиви терору?”, “Лихо з розуму” та “Хроніка таборових буднів” (с. 58). Міжнародну журналістську премію імені Ніколаса Томаліна В. Чорновіл отримав лише за праці “Правосуддя чи рецидиви терору?”, “Лихо з розуму”, а Г. Побережець та В. Шкварець безпідставно зазначають, що також і за “Хроніку таборових буднів” (с. 58). Під час перебування на засланні в Якутії В. Чорновіл сам добився переїзду з далекого села Чаппанди до райцентру Нюрба, і це не було для нього погіршенням умов проживання як це подається у книзі (с. 37). У книзі Г. Побережець та В. Шкварця також недостовірна інформація, що засідання Центрального проводу НРУ, на якому більшість членів проводу підтримали кандидатуру В. Чорновола для висунення в Президенти України, відбулося на початку серпня 1991 р. (с. 79), насправді воно відбулося 20 липня 1991 р. У книзі записано, що презентація фільму С. Параджанова “Тіні забутих предків” у кінотеатрі “Україна”, де В. Чорновіл разом з іншими заявив протест проти арештів інтелігенції, відбувся навесні 1965 р. (с. 97), однак це сталося 4 вересня 1965 р.; В. Чорновіл жив у с. Вільховець (тепер Вільховець), а не в с. Вільхівцях (с. 96, 120); він видавав журнал “Український вісник” у 1970–1972 рр., а не лише у 1970 р. (с. 98); відому шістдесятницю-поетесу звати Ірина Жиленко, а не Ірина Желенко (с. 112); на 1972–1985 рр. ув'язнення і заслання В. Чорновола припадають другий і третій його арешти, а Г. Побережець та В. Шкварець вигадали ще й четвертий (с. 83); головою обласної ради В. Чорновола було обрано у квітні 1990 р., а не в травні 1990 р. (с. 121); спроба державного перевороту в СРСР була 19–22 серпня 1991 р., а не 19–21 серпня 1991 р. (с. 100) чи 19–23 серпня 1991 р. (с. 78) тощо.

У представленому у книзі фотоблоці підписи під світлинами також містять численні помилки. Так, уміщена фотографія школи належить до 1955 р., і не є сучасним її зображенням (с. 109); світлина В. Чорновола періоду перебування на засланні неправильно датована 1976 р. (с. 114), насправді 1979 р.; на фотографії, де зображено відкриття пам'ятника В. Чорновола в Миколаєві, неправильно записано, що ліворуч від пам'ятника стоїть дружина В. Чорновола Атена Пашко (с. 144). З помилками вміщено у книзі підписи також і до інших світлин.

Потрібно зазначити, що попри чисельне запозичення інтелектуальної праці інших авторів, що несумісне з нормами наукової етики, у книзі є цікаві думки, які можна було б розгортати. Однак книга представляє собою скомпільований, слабо продуманий у науковому плані матеріал. Скажімо, у розділі 3 “Творчість В. М. Чорновола”, який складається із двох підрозділів, недоречно було присвячувати один з них “вікопомній пам'яті”. Про вшанування відомого політика доцільніше було б розмістити матеріал у прикінцевих частинах книги, можливо, в післямові. Розділ про його творчість потрібно було значно посилити, ґрунтовно розкривши творчу особистість В. Чорновола у всій його багатогранності, бо в книзі зроблений поверховий огляд його творчості лише з 1965 р. Загалом не розглянуто літературознавчу діяльність В. Чорновола, ранню публіцистику, публіцистику років ув'язнення та заслання тощо. Про відсутність в авторів книги необхідної інформації або неувважність як дослідників також указує розміщена у книзі “Хронологія основних подій з життя, діяльності та творчості В. М. Чорновола”, яка містить низку суттєвих помилок.

Відповідно книга Г. Побережець та В. Шкварця “Чорновіл В'ячеслав Максимович: життєпис – хроніка діяльності та творчості” має виражений характер плагіату, свідчить про поверхове вивчення фактографічних даних, указує на поспішність подачі неперевіреної інформації в комплексі з недосконало підготовленим матеріалом. У книзі зазначено, що вона присвячена 75-річчю від дня народження В. Чорновола, проте з огляду на рівень її підготовки, зокрема дотримання норм наукової етики, не такими публікаціями потрібно вшановувати людей, які зробили значний внесок в історію свого народу. Не відповідають вони тим цінностям, які оберігаються в суспільстві; виходять за межі професійної етики науковців. Тому автори таких книг у країнах, де дотримуються своїх цінностей, заслуговують на моральний осуд та правову відповідальність, згідно з чинним законодавством.

Василь Деревінський